

The Impact of Good Regional Governance, Natural Resource Abundance, and Foreign Direct Investment on Agricultural Employment (Case Study of Selected Developing Countries)

Ali Sardar Shahraki^{*1}, Hajar Esna Ashari², Hossein Ebrahimzadeh Asmin³

1. Associate Professor of Agricultural Economics, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

2. Assistant Professor of Agricultural Economics, University of Jiroft, Jiroft, Iran

3. Associate Professor of Urban and regional planning, Department of Social sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

Received Date: 25 September 2024 Accepted Date: 04 February 2025

Abstract

Background and Objective: One of the issues that currently affects employment is good regional governance and foreign direct investment in countries with abundant natural resources. The effect of natural resource abundance on economic growth has been widely studied in economic studies, but a study that examines the effect of good regional governance, natural resource abundance, and foreign direct investment on employment has not been conducted. The aim of this article is to examine the effect of foreign direct investment, good regional governance, and natural resources on employment in the agricultural sector for 15 selected developing countries.

Methodology: In this regard, a regression model has been estimated using panel data for the selected countries in the period 2011-2023.

Findings and Conclusion: According to the results obtained, foreign direct investment has a positive and significant effect on employment in the agricultural sector. Good regional governance has a positive and significant effect on employment in the agricultural sector. Also, the abundance of natural resources has a negative and significant effect on employment in the agricultural sector. Good regional governance and the attraction of foreign investment have a positive impact on employment, which increases employment in the agricultural sector by improving the political climate, protecting property rights, and enforcing contracts.

KeyWords: Foreign Direct Investment, Good Governance, Natural Resources, Agricultural Employment, Selected Developing Countries.

^{*}Correspong Author Email: a.s.shahraki@eco.usb.ac.ir

Cite this article: Sardar Shahraki, A., Esna Ashari, H. and Ebrahimzadeh Asmin, H. (2025). The Impact of Good Regional Governance, Natural Resource Abundance, and Foreign Direct Investment on Agricultural Employment (A Case Study of Selected Developing Countries). Journal of Sustainable Urban & Regional Development Studies (JSURDS), 6(2), 141-151.

تأثیر حکمرانی خوب منطقه‌ای، وفور منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال بخش کشاورزی (مطالعه موردی کشورهای منتخب در حال توسعه)

علی سردار شهری^{۱*}؛ هاجر اثنی عشری^۲؛ حسین ابراهیم زاده آسمین^۳

۱. دانشیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۲. استادیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه جیرفت، جیرفت، ایران

۳. دانشیار برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۶

چکیده

زمینه و هدف: یکی از مباحثی که در حال حاضر، اشتغال را تحت تأثیر قرار داده است، حکمرانی خوب منطقه‌ای و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهایی است که دارای منابع طبیعی فراوان دارند. در مطالعات اقتصادی به طور گسترده تأثیر وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی مورد مطالعه قرار گرفته است اما مطالعه‌ای که تأثیر حکمرانی خوب منطقه‌ای، وفور منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و اشتغال را بررسی کند، انجام نشده است. هدف این مقاله بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، حکمرانی خوب منطقه‌ای و منابع طبیعی بر اشتغال در بخش کشاورزی برای ۱۵ کشور منتخب در حال توسعه است.

روش بررسی: در این خصوص مدل رگرسیونی با روش داده‌های پانلی مربوط به کشورهای منتخب در دوره ۲۰۱۱-۲۰۲۳ برآورد شده است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: طبق نتایج به دست آمده، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال در بخش کشاورزی تأثیر مثبت و معنادار دارد. حکمرانی خوب منطقه‌ای بر اشتغال در بخش کشاورزی تأثیر مثبت و معنادار دارد. همچنین وفور منابع طبیعی بر اشتغال در بخش کشاورزی تأثیر منفی و معنادار دارد. حکمرانی خوب منطقه‌ای و نیز جذب سرمایه‌گذاری خارجی بر اشتغال تأثیر مثبتی دارند که با بهبود فضای سیاسی، حمایت از حقوق مالکیت و حسن اجرای قراردادها موجب افزایش اشتغال در بخش کشاورزی می‌گردد.

کلید واژه‌ها: سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، حکمرانی خوب، منابع طبیعی، اشتغال بخش کشاورزی، کشورهای منتخب در حال توسعه.

* نویسنده مسئول: a.s.shahraki@eco.usb.ac.ir

ارجاع به این مقاله: سردار شهری، علی، اثنی عشری، هاجر و ابراهیم زاده آسمین، حسین. (۱۴۰۴). تأثیر حکمرانی خوب منطقه‌ای، وفور منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال بخش کشاورزی (مطالعه موردی کشورهای منتخب در حال توسعه). فصلنامه مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای، ۲(۲)، ۱۴۱-۱۵۱.

مقدمه و بیان مسأله

انباشت سرمایه به عنوان یکی از عوامل اساسی فرآیند رشد اقتصادی کشورها محسوب می‌شود که از طریق منابع داخلی یا خارجی قابل تأمین می‌باشد. منابع مالی خارجی به عنوان مکملی برای پس انداز داخلی افزون بر پر کردن شکاف پس انداز - سرمایه‌گذاری، راه حلی برای مقابله با شکاف منابع ارزی است. در کشورهای در حال توسعه، منابع مالی خارجی شامل کمک‌های بلاعوض کشورهای توسعه یافته، جریان مالی ناشی از منابع متعدد نظیر بانک جهانی، بانک‌های منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری غیرمستقیم و مستقیم خارجی می‌باشد. سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم خارجی بیشتر به وسیله بخش خصوصی و در قالب شرکت‌های چند ملیتی انجام می‌شود و از آن به عنوان جریان خصوصی سرمایه مطرح می‌شود (مشیری و کیان‌پور، ۱۳۹۱). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نوعی از سرمایه‌گذاری است که در آن یک شخص حقیقی یا حقوقی از یک کشور در یک شرکت سهامی کسب می‌کند یا یک شرکت جدید را در کشوری دیگر تأسیس می‌کند. این بدان معنی است که سرمایه‌گذار کنترل یا نفوذ قابل توجهی بر مدیریت یک شرکت در خارج از کشور خود به دست می‌آورد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد، از جمله کسب سهام شرکت، ساخت شرکت‌های جدید، سرمایه‌گذاری مشترک با شرکای محلی، و سایر اشکال سرمایه‌گذاری بلندمدت است. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باعث می‌شود که رشد اقتصادی، ایجاد شغل و پیشرفت فناوری یک کشور را تضمین کند و همچنین باعث بهبود توسعه روابط بین الملل می‌شود (پودلوسکا، ۲۰۲۳). بدست گرفتن سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این زمینه می‌تواند بخش عمده‌ای از اهداف اقتصادی کشورها را تأمین کند. پذیرنده سرمایه‌های خارجی نیز در میان عوامل در کشورهای میزبان می‌توانند روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثرگذار باشند. آگاهی از چگونگی اثرگذاری متغیرهای اقتصادی می‌تواند روی تصمیم‌گیری اقتصادی کشور در جذب سرمایه‌های مستقیم خارجی مفید باشد. همچنین ناکافی بودن منابع داخلی برای تراکم سرمایه و یا نیاز به فن‌آوری و دانش فنی بالا در کشورهایی که به دنبال جلب سرمایه‌های مستقیم خارجی هستند، رویکرد جدی به این مسئله را بوجود می‌آورد. از طرف دیگر کشورهای با منابع داخلی کم قدرت، توان گسترش صادرات و کسب سهم از بازارهای جدید را نداشته و نیاز به منابع یا ثبات، برای تأمین خواسته‌های خود را دارند که در این میان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی یکی از راهکارهای اقتصادی محسوب می‌شود (هژبرکیانی و ناهیدی، ۱۳۹۰).

منابع طبیعی نقش حیاتی را در توسعه اقتصادی ایجاد می‌کنند. این منابع به عنوان ورودی تولید عمل کرده و از طریق صادرات کالاهای اساسی به اقتصاد یاری می‌دهند. کالاهای مبادله شده مزیت نسبی ایجاد می‌کنند که درآمدهای خارجی را ایجاد می‌کنند (خان و همکاران، ۲۰۱۹). در کشورهای در حال توسعه، منابع طبیعی از طریق بهبود توسعه مالی، شاخص‌های حکمرانی خوب منطقه‌ای و کیفیت نهادی به اصلاح کسری تجاری و ایجاد فعالیت‌های اقتصادی کمک می‌کنند. با ایجاد ثبات در جریان اعتبارات، درآمد حاصل از بهره خالص، دارایی‌های بانکی تجاری و غیره می‌توان به ثبات شاخص‌های مالی رسید، درحالی‌که کنترل فساد، برقراری حاکمیت قانون و ثبات سیاسی عوامل مهمی در دستیابی به رانت‌های اقتصادی بالا از طریق بکاربردن از منابع طبیعی هستند (دوامفور و انتوگامفی، ۲۰۱۸). اهمیت نهادهای سیاسی در ثبات بخشیدن به بازار منابع می‌تواند به توسعه مالی و ترویج مردم سالاری در کشورهای غنی از منابع منجر شود (باتاچاریا و هادلر، ۲۰۱۴).

از طرف دیگر با توجه به تجارب اقتصادی، دولت به عنوان یک نهاد، به تنهایی کامل نیست و لازمه توسعه اقتصادی این است که دولت، فقط نقش حاکمیتی و پشتیبانی خود را به خوبی انجام داده و باید بتواند زمینه‌ساز رشد و پیشرفت در کلیه بخش‌های کلان اقتصادی باشد. چنین دیدگاهی در نهایت به "حکمرانی خوب" منجر می‌شود که همراهی دولت با نهادهای بخش خصوصی و جامعه

مدنی را به همراه دارد. مفهوم حکمرانی خوب از اواخر دهه ۹۰ میلادی ذکر شد و نهادهای بین المللی سیاستگذاری همچون بانک جهانی، برنامه عمران سازمان ملل و صندوق بین المللی پول، سیاستی به نام حکمرانی خوب را به عنوان کلید معمای توسعه را ذکر کردند. حکمرانی خوب اشاره به چگونگی تصمیم گیری، اجرای تصمیمات و اعمال آنها در یک بخش و حل مشکلات ایجاد شده دارد (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۴). اجرای حکمرانی خوب در سراسر کشور برای دستیابی به پیشرفت اقتصادی سریعتر از ملزومات است. دولت مانند یک سازمان سیاسی است که به بخش خصوصی و جامعه مدنی اجازه می‌دهد در تصمیم‌گیری نقش داشته باشند حاکمیت خوب به معنای سیاستگذاری‌های قابل پیش‌بینی، شفاف و روشن، یک بوروکراسی آغشته به اخلاق حرفه‌ای که در جهت پیشبرد منافع عمومی باشد، حاکمیت قانون، فرآیندهای شفاف و یک جامعه مدنی قدرتمند که در امور مردمی شرکت می‌کند (رونقی و همکاران، ۱۳۹۷).

بنابراین با توجه به مطالب فوق، این سؤال مطرح است که آیا سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و حکمرانی خوب منطقه‌ای و وفور منابع طبیعی بر اشتغال بخش کشاورزی اثر گذار است؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

جهانی شدن سرمایه به خصوص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به صورت چشم‌گیری در دو دهه گذشته بیشتر شده است. در کشورهای در حال توسعه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به پایدارترین و بزرگترین بخش از جریان سرمایه مبدل شده است، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باعث ایجاد اشتغال می‌شود یعنی با ورود سرمایه‌گذاری خارجی و مشارکت جهت ایجاد و راه‌اندازی کارخانجات مختلف، جذب نیرو و در نتیجه سطح اشتغال بیشتر می‌شود. انتقال فناوری و تکنولوژی به کشور در اثر سرمایه‌گذاری خارجی نقش مهمی در رشد اقتصادی ایجاد می‌نماید، همچنین افزایش رقابت‌پذیری که شرکت‌های سرمایه‌گذار می‌توانند دسترسی به بازارهای صادراتی برای کالاها و برخی خدمات که هم اکنون در کشور میزبان تولید می‌شود را ایجاد و به آنان کمک کنند که از بازارهای داخلی به بازارهای بین‌المللی روی آورده و آنان را به فعالیت‌های جدید سوق دهند. پس حضور سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌تواند رقابت‌پذیری بازار را افزایش داده، بنگاه‌ها را به نوآوری و افزایش بهره‌وری تشویق کند (ملنیک و همکاران، ۲۰۲۱؛ پیلوسو، ۲۰۲۳؛ وانگ و همکاران ۲۰۲۳؛ سوآرس و پینیرو، ۲۰۲۳). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی سطح فناوری، صلاحیت مدیریتی، و تخصص و دانش را افزایش دهد که بدنبال آن اثربخشی و بهره‌وری در کشور افزایش می‌یابد (دانلیشین و همکاران، ۲۰۲۳).

علاوه بر این، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی همچنین می‌تواند سرریزهای افقی و عمودی ایجاد کند که بهره‌وری شرکت‌های محلی را افزایش می‌دهد (مجید و همکاران، ۲۰۲۲). سرریز افقی زمانی اتفاق می‌افتد که یک شرکت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وارد یک بخش خاص شده و عملکرد و بهره‌وری سایر شرکت‌ها را در همان بخش افزایش دهد. در همین حال، اثر سرریز عمودی می‌تواند به دو صورت ظاهر شود: زمانی که یک شرکت خدماتی را به شرکت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ارائه می‌دهد (سرریز به عقب) یا زمانی که شرکت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی خدماتی را به مشاغل محلی ارائه می‌دهد (سرریز پیشرو) (استانیک، ۲۰۰۷). پیش از دهه ۱۹۷۰ بر اساس مدل‌های رشد نئوکلاسیکی که رشد را نتیجه انباشت نهاده‌های تولید همراه با بازدهی کاهنده معرفی می‌نمود تفکر غالب اقتصادی بر آن بود که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق انتقال سرمایه و تحت تأثیر قرار دادن متغیرهای افزایش موجودی سرمایه داخلی کشور میزبان، افزایش اشتغال، افزایش پس‌انداز، افزایش درآمدهای مالیاتی، افزایش درآمدهای ارزی باعث افزایش سطح تولید می‌شود. از دهه ۱۹۸۰ به بعد با ظهور تئوری رشد درونزا مهمترین عامل ایجاد رشد اقتصادی انباشت نهاده دانش مطرح شد.

بر اساس الگوهای رشد درونزا سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با انتقال تکنولوژی سطح سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه کشور میزبان را تحت تأثیر قرار می‌دهد (راماخوویوا و همکاران، ۲۰۲۰).

حکمرانی خوب منطقه‌ای

حکمرانی خوب از اوایل ۱۹۹۰ مورد توجه قرار گرفته است در واقع هنگامی که نهادهای کمک رسان بین‌المللی تشخیص دادند کشورهای فقیر و در حال توسعه مشکلات متعددی دارند مفهوم حکمرانی خوب نیز جایگاه خود را به عنوان یکی از عوامل پیشران رشد و توسعه اقتصادی در اقتصادهای مختلف پیدا کرد و بانک جهانی در گزارش ۱۹۹۲ خود تحت عنوان حکمرانی و توسعه، تعریف خود را از حکمرانی خوب چنین ارائه کرد شیوه‌ای که در آن قدرت برای مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی یک کشور در راستای توسعه صورت می‌گیرد (وود، ۱۹۹۹). وزارت فدرال اروپا بیان کرد در بستر محیط سیاسی و نهادی که به حقوق بشر، اصول دموکراتیک و حاکمیتی قانون ارجح می‌گذارد، حکمرانی خوب، مدیریت شفاف و پاسخگوی افراد بشر، طبیعت، منابع اقتصادی و مالی به منظور توسعه منصفانه و پایدار است (آژانس توسعه اتریش، ۲۰۱۱).

بانک جهانی حکمرانی خوب را بر اساس شش ویژگی تعریف می‌کند:

۱- اعتراض و پاسخگویی که به مفهوم میزان و درجه توانایی شهروندان یک کشور در تعیین و انتخاب دولت خود می‌باشد یا به عبارتی میزان و درجه این که رئیس دولت، رئیس حکومت یا سایر افراد دارای مقام سیاسی در کشور از طریق انتخابات آزاد از سوی مردم انتخاب می‌شوند. این شاخص از طرف دیگر نمایانگر میزان آزادی بیان، آزادی احزاب و تشکلهای و آزادی رسانه‌های جمعی می‌باشد. ۲- ثبات سیاسی و فقدان خشونت که بیانگر احتمال سرنگونی یک حکومت و نظام سیاسی از طرق غیرقانونی یا ابزارهای خشونت آمیز می‌باشد. عمده بحث این شاخص مربوط به تروریسم و خشونت است. ۳- اثربخشی دولت در این شاخص، کیفیت خدمات عمومی، کیفیت بوروکراسی، صلاحیت حکمرانان شهری و میزان استقلال خدمات شهری از فشارهای سیاسی مدنظر است. همچنین کیفیت تدوین و اجرای خطمشی‌های عمومی و دولتی، و میزان اعتبار تعهدی که دولت در برابر این سیاست‌ها دارد. ۴- کیفیت مقررات که مفهوم کنترل قیمت‌ها، نظارت بر سیستم بانکی و مواردی از قبیل عدم تحمیل فشار بر صاحبان کسب و کار به منظور توسعه تجارت مد نظر است به عبارت دیگر منظور از این شاخص، قابلیت دولت در تدوین و اجرای سیاستها و مقرراتی است که سبب گسترش حضور و فعالیتهای بخش خصوصی می‌شود. حضور هر چه بیشتر بخش خصوصی در اثر اجرای سیاستهای تدوینشده از سوی دولت نشان از حکمرانی بهتر دارد. ۵- حاکمیت قانون اینکه تا چه میزان قوانین در یک جامعه واقعی‌اند و میتوان به اجرای آنها اطمینان داشت با این شاخص ارزیابی میشود. ۶- کنترل فساد فراوانی یعنی پرداختهای اضافی جهت انجام کارها، جنبه قابل تامل در این بخش می‌باشد. به عبارت دیگر فساد رفتاری را شامل میشود که در پی آن افراد صاحب قدرت از نفوذ خود در بخش دولتی به عنوان مزیتی در راستای منافع شخصی خود بهره‌میرند (پاداش زیوه و خداپناه، ۱۳۹۴).

وفور منابع طبیعی

وفور منابع طبیعی برای کشوری می‌تواند آثار مثبت و یا منفی به همراه داشته باشد. آثار مثبت آن از طریق فراوانی منابع تولیدی حاصل می‌شود و آثار منفی آن توسط پدیده نفرین منابع توسط محققین مورد بررسی قرار گرفته است. غالب تحقیقات در مورد وفور منابع طبیعی، آثار اولیه و مستقیم این پدیده را مورد بررسی قرار داده، آثار جانبی و پنهان آن، مورد بی‌توجهی و کم‌توجهی محققین می‌باشد. موضوعات مورد بررسی در تحقیقات مربوط به نفرین منابع، تأثیر بر بهره‌وری تولید، انگیزه‌های تولید و تخصیص نامناسب منابع است که همگی آثار مستقیم وفور منابع بر شاخصهای کالان اقتصادی را بررسی کردند (آکرمن، ۲۰۱۹). وجود منابع طبیعی فراوان در

یک کشور به معنای وجود رانت بیشتر برای آن جامعه است. این امر پتانسیل تبدیل رانت به مولد و غیرمولد را افزایش خواهد داد. میزان تعلق رانت‌ها به مولد یا غیرمولد بستگی صرف به نوع حکمرانی جوامع خواهد داشت. با توجه به این که اغلب کشورهای در حال توسعه دارای حکمرانی با دسترسی محدود می‌باشند؛ تعلق رانت‌های موجود به گروه‌های خاص بیشتر است؛ که به مفهوم فساد اقتصادی است. لذا می‌توان ارتباطی منطقی و مثبت بین وفور منابع طبیعی و میزان گسترش فساد اقتصادی با مبانی نظری اقتصاد نهادی و نظم اجتماعی نورث در کشورهای در حال توسعه مشاهده می‌شود (نورث، داگالس و همکاران، ۲۰۱۲). در این قسمت به ذکر مطالعاتی که در زمینه موضوع انجام شده است پرداخته می‌شود.

کوکاج و همکاران (۲۰۲۲) به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، رشد اقتصادی و بیکاری پرداختند. نتایج نشان داد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تولید ناخالص داخلی تأثیر قابل توجهی بر بیکاری در کشورهای در حال توسعه داشتند. رحمت‌الله‌یوا (۲۰۲۰) به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی در کشور قزاقستان پرداختند نتایج نشان داد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باعث افزایش تولید و رشد اقتصادی می‌شود.

آسیف و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی رابطه بین منابع طبیعی و توسعه مالی ارزیابی فرضیه «نفرین منابع» نتایج آنها نشان داد که در کوتاه مدت، سطح اولیه رانت‌های جنگل و رانت‌های نفت از فرضیه «موهبت منابع طبیعی» حمایت می‌کند، در بلندمدت، یک رابطه منفی رانت زغال سنگ، رانت جنگل، رانت گاز طبیعی و رانت نفت با شاخص اعتبار داخلی به بخش خصوصی مشاهده شد که «فرضیه نفرین منابع» در کشور را تأیید کرد.

دوامفور و انتو-گیامفی (۲۰۱۸) به بررسی فرضیه نفرین منابع در رابطه میان منابع طبیعی، توسعه مالی و کیفیت نهادی ۳۸ کشور آفریقایی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ پرداختند. آنها دریافتند که کشورهای آفریقایی وابستگی زیادی به رانت‌های منابع طبیعی دارند، ولی تأثیر این رانت‌ها بر توسعه مالی مبهم بود و به شاخص توسعه مالی مورد استفاده بستگی داشت. با استفاده از شاخص Z ، نفرین منابع در آفریقای زیر صحرایی و کشورهای با درآمد کم و متوسط و نه کشورهای آفریقای شمالی مشاهده شد.

نیکولوسکی (۲۰۱۷) به بررسی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال دارند اشتغال در زیربخش‌های تولیدی که به دلیل تعامل آنها می‌تواند نشان دهنده بهره‌وری بالاتر در شرکت‌های دارای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باشد.

حیات (۲۰۱۸) به بررسی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی با تأکید بر نقش منابع طبیعی پرداختند یافته‌ها نشان داد که بخش منابع طبیعی خود به عنوان وسیله‌ای برای جذب سرمایه خارجی مستقیم خارجی به کشورها استفاده می‌شود، کشورهای کم درآمد و متوسط با معضل تجربه لعنت منابع به شکل رشد و نمو رشد ناشی از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مواجه هستند.

هادیان و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی منابع طبیعی و رشد اقتصادی آزمون نظریه فشار بزرگ در کشورهای در حال توسعه پرداختند، نتایج آنها نشان داد که در کشورهای امارات، آرژانتین، برزیل و مکزیک رونق منابع طبیعی به عنوان یک عامل ایجاد فشار بزرگ باعث افزایش رشد اقتصادی شده است، اما در کشورهای بولیوی، الجزایر، ایران و اندونزی رشد اقتصادی بعد از سالهای رونق کاهش معنیداری داشته است.

شاه آبادی و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب پرداختند این پژوهش به بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم وفور منابع طبیعی از کانال انباشت هزینه تحقیق و توسعه داخلی، سرمایه انسانی، انباشت سرمایه فیزیکی، توسعه مالی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب غنی از منابع طبیعی با رهیافت پانل دیتا و مدل

معادلات همزمان، طی دوره ۱۹۹۶-۲۰۱۴ می‌پردازد. نتایج برآورد نشان داد، متغیرهای مذکور تأثیر مثبت و معنادار بر رشد اقتصادی دارد و اثر کل ناشی از مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم و فور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی نیز مثبت است. شاه آبادی و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی مقایسه‌ی اثر و فور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی ایران و نروژ پرداختند. نتایج نشان داد منابع طبیعی در ذات خود در کوتاه‌مدت و بلندمدت مانعی برای رشد اقتصادی این کشورها نیست. همچنین آزادی اقتصادی و سرمایه انسانی نیز در هر دو کشور ایران و نروژ در کوتاه‌مدت و بلندمدت، اثر مثبت و معنادار بر رشد اقتصادی دارند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ طبقه‌بندی بر مبنای هدف از نوع کاربردی است، همچنین تحقیق از لحاظ ماهیت و روش توصیفی است. این مطالعه به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، و فور منابع طبیعی و حکمرانی خوب بر اشتغال در بخش کشاورزی برای ۱۵ کشور منتخب در حال توسعه (ایران، برزیل، مصر، اندونزی، اردن، موریتس، مغولستان، فیلیپین، تایلند، کلمبیا، هندوستان، قزاقستان، مکزیک، پرو و آفریقای جنوبی) بر اساس مدل پانل برای سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۲۳ می‌پردازد. کشورهای مورد بررسی در رده بندی بانک جهانی، به عنوان کشورهای در حال توسعه معرفی شده بودند. مدل مورد استفاده در این تحقیق بر گرفته از مطالعه رحمت الله یوا (۲۰۲۰) می باشد.

$$LE_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LFDI_{it} + \alpha_2 LNR_{it} + \alpha_3 LGV_{it} + \alpha_4 LINF_{it} + \alpha_5 LOPEN_{it} + \alpha_6 LM_{it}$$

متغیر وابسته:

LE_{it} : لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی

متغیرهای مستقل:

$LFDI_{it}$: لگاریتم نسبت جریان ورودی خالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تولید ناخالص داخلی بخش کشاورزی؛

LNR_{it} : لگاریتم نسبت صادرات صادرات سوخت و کانی ها به صادرات کالا در بخش کشاورزی؛

LGV_{it} : لگاریتم میانگین شاخص‌های شش گانه حاکمیتی است یعنی شاخص‌های حکمرانی خوب که از میانگین حسابی شاخص -

های؛ کنترل فساد، اثربخشی دولت، ثبات سیاسی، کیفیت مقررات، حاکمیت قانون، پاسخگویی و اظهار نظر بدست آمده است.

متغیرهای کنترلی:

$LINF_{it}$: لگاریتم نرخ تورم؛

LM_{it} : لگاریتم حجم پول؛

$LOPEN_{it}$: لگاریتم درجه باز بودن اقتصاد که برابر با نسبت حجم تجارت به تولید ناخالص داخلی در بخش کشاورزی؛

داده‌ها از طریق بانک جهانی و داده متغیرهای حکمرانی خوب از پروژه شاخص‌های مدیریتی بین المللی Word Wide Governance Indicators (WIG) گردآوری شده اند.

یافته‌های تحقیق

قبل از تخمین مدل، لازم است که در ابتدا مانایی یا ایستایی متغیرها مورد آزمون قرار گیرد تا نسبت به عدم وجود مشکل رگرسیون کاذب که باعث ایجاد ابهام در نتایج تخمین می‌شود، اطمینان حاصل شود. برای بررسی پایایی متغیرها در داده‌های ترکیبی، از آزمون‌های خاصی می‌توان استفاده کرد که در اینجا از آزمون لین و لوین (LL) که کاربرد بیشتری در بررسی مانایی متغیرها در

داده‌های ترکیبی دارند، استفاده شد. نتایج آزمون ایستایی متغیرهای تحقیق اشتغال در بخش کشاورزی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و وفور منابع طبیعی با یک بار تفاضل گیری ایستا شدند و متغیرهای حجم پول، نرخ تورم و حکمرانی خوب و درجه باز بودن تجاری کشور در سطح ایستا شدند. بعد از ایستایی متغیرها از آزمون F لیمر برای بررسی ناهمگنی واحدها یا انتخاب مدل اثرات ثابت در مقابل مدل لیمر برای بررسی ناهمگنی واحدها یا انتخاب مدل اثرات ثابت در مقابل مدل ادغام شده استفاده شد که آماره آزمون فوق به صورت زیر می باشد:

$$F = (n-1, nt-n-k) = \frac{(RSS_R - RSS_{UR}) / (n-1)}{RSS_{UR} / (nt-n-k)}$$

در این تابع n تعداد کشورها، t طول دوره زمانی، k تعداد پارامترها، RSS_R مجموع مجذورات پسماندهای مقید، RSS_{UR} مجموع مجذورات پسماندهای غیر مقید، UR مشخص کننده مدل غیر مقید و R نشان دهنده مدل مقید با یک عبارت ثابت برای کلیه گروه ها می باشد. اگر F محاسبه شده از F جدول با درجه آزادی های (n-1) و (nt-n-k) بیشتر باشد، فرضیه صفر رد می شود و باید از روش های اثرات ثابت یا تصادفی استفاده کرد که در این مطالعه فرض صفر رد شد. جدول (۱) نتایج حاصل از تخمین مذکور را نشان می دهد.

جدول ۱. نتایج انتخاب مدل (آزمون F لیمر و آزمون هاسمن)

نوع آزمون	مقدار آماره آزمون	P-Value
F لیمر	۱۸/۳۴	۰/۰۰
هاسمن	۱۴/۰۲	۰/۰۰

مشاهده می شود که مدل های مورد بررسی، بصورت ادغام شده نیستند و باید یکی از مدل های اثرات ثابت و یا اثرات تصادفی را انتخاب شوند. برای انتخاب اینکه از کدام روش باید استفاده شود آزمون هاسمن مورد بررسی قرار گرفت در آزمون هاسمن، فرضیه صفر و فرضیه مقابل آن به این صورت بیان می شوند؛ فرضیه صفر در آزمون هاسمن به این معنی است که ارتباطی بین جزء اخلاص مربوط به عرض از مبدأ و متغیرهای توضیحی وجود نداشته و از یکدیگر مستقل هستند. در حالی که فرضیه مقابل به این معنی است که بین جزو اخلاص مورد نظر و متغیر توضیحی همبستگی وجود دارد. در صورت رد شدن فرضیه صفر روش اثرات ثابت سازگار است. در این پژوهش با بررسی آزمون هاسمن نتایج جدول (۱) مشاهده شد که مدل با رد فرض صفر مبنی بر سازگاری ضرایب، از روش اثرات ثابت استفاده می شود. در این بخش الگوی تصریح شده برای بررسی اثر متغیرهای توضیحی بر اشتغال بخش کشاورزی روش ثابت تخمین زده شد و نتایج مربوطه در جدول (۲) گزارش شده است.

جدول ۲. نتایج حاصل از برآورد پنل برای مدل

متغیر	ضریب	آماره t	احتمال
لگاریتم سرمایه گذاری مستقیم خارجی	۰/۶۵	۳/۸۹	۰/۰۰۰
لگاریتم وفور منابع طبیعی	-۰/۳۴	-۱/۹۹	۰/۰۵

۰/۰۰۸	۲/۵۶	۰/۴۱	لگاریتم حکمرانی خوب منطقه‌ای
۰/۱۴	۱/۱۳	۰/۱۱	لگاریتم حجم پول
۰/۰۰۰	-۳/۹۴	-۰/۲۴	لگاریتم نرخ تورم
۰/۰۰۳	۲/۸۳	۰/۸۸	لگاریتم درجه باز بودن تجاری
۰/۰۰۰	۸/۸۶	۱/۲۴	غرض از مبدا
		۰/۶۹	ضریب تعیین
۱/۶۹	آماره دوربین واتسون	۰/۶۵	ضریب تعیین تعدیل شده

نتایج جدول (۲) نشان می‌دهد که مدل با توجه به آماره ضریب تعیین و دوربین واتسون بیانگر خوبی برازش مدل است. مشاهده می‌شود بین لگاریتم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی تاثیر معناداری و مثبت وجود دارد. ضریب لگاریتم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مثبت و برابر ۰/۶۵ و آماره t آن برابر ۳/۸۹ می‌باشد. بین لگاریتم وفور منابع طبیعی با لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی بخش کشاورزی تاثیر معناداری و منفی وجود دارد. ضریب لگاریتم وفور منابع طبیعی منفی و برابر ۰/۳۴ می‌باشد و آماره t آن برابر ۱/۹۹- است. ضریب برآورد نشان می‌دهد که افزایش یک واحد در ضریب لگاریتم وفور منابع طبیعی منجر به کاهش ۰/۳۴ واحد در لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی می‌شود. بین لگاریتم حکمرانی خوب منطقه‌ای و لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی تاثیر معناداری و مثبت وجود دارد. ضریب حکمرانی خوب مثبت و برابر ۰/۴۱ و آماره t آن برابر ۲/۵۶ می‌باشد بطوریکه ضریب برآورد نشان می‌دهد که افزایش یک واحد در ضریب لگاریتم حکمرانی خوب منجر به افزایش ۰/۴۱ واحد در لگاریتم اشتغال در بخش کشاورزی می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف این مطالعه تاثیر حکمرانی خوب منطقه‌ای، وفور منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال در بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه می‌باشد برای این منظور بازه زمانی ۱۲ ساله یعنی سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۲۲ در نظر گرفته شد. مشاهده شد که متغیرهای لگاریتم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و وفور منابع طبیعی و حکمرانی خوب منطقه‌ای بر اشتغال در بخش کشاورزی تاثیر داشتند. مطالعات همچون کوکاج و همکاران (۲۰۲۲)، رحمت‌الله یوا (۲۰۲۰) و آسیف و همکاران (۲۰۲۰) با نتایج این مطالعه همسوست سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی هم اثرات مستقیم و هم غیرمستقیم بر ایجاد اشتغال در کشورهای میزبان پدارد. اثر مستقیم بر روی تامین شغل توسط شرکت‌های خارجی و اثر غیرمستقیم از طریق سرریزهای بهره‌وری و اثرات چند برابری در اقتصاد محلی ایجاد می‌کند. اثر مستقیم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر سطح اشتغال بستگی به نحوه ورود سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد. شرکت‌های خارجی با راه اندازی کارخانه‌های جدید و ایجاد امکانات جدید تولید در کشورهای میزبان باعث افزایش اشتغال می‌شوند اگر در بخش کشاورزی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در صنایع کارگری متمرکز شود، رشد اشتغال قابل توجهی پیش‌بینی می‌شود. مشاهده شد حکمرانی خوب باعث بیشتر شدن اشتغال در بخش کشاورزی می‌شود. حکمرانی خوب می‌تواند با تجمیع ساز و کارهای نوسازی

و به‌سازی به هم مرتبط، یک راه حل بهینه برای مسائل کشورهای مختلف باشد حکمرانی خوب با بهبود شرایط تخصیص منابع باعث تخصیص بهینه منابع مالی شده و اشتغال در بخش کشاورزی را تقویت می‌کند. در حکمرانی خوب منطقه‌ای، کارکرد نظام بازار به طور کلی مستلزم ساماندهی روابط کارفرما-کارگزار در همه عرصه‌هاست که اگر این حکمرانی به خوبی اجرا شود تقاضا برای نیروی کار بیشتر می‌شود. همچنین اگر در کشورها پایداری و بی‌ثباتی سیاسی باعث می‌شود که بخش مهمی از منابع و کارآفرینان اقتصادی را از فعالیتهای مولد اقتصادی باز داشته و به جای بزرگ نمودن تولید درگیر خلق و توزیع رانت و در واقع تسهیم تولید موجود می‌شوند. نتیجه این امر، عدم افزایش فعالیت های تولیدی در راستای دستیابی به نرخ اشتغال بالا، ایجاد ثروت و گسترش رفاه در جامعه می‌شود در نهایت افزایش فساد اداری با کاهش هزینه های سازنده و زیربنایی بودجه و در عوض افزایش هزینه های غیرضروری دولت سبب افزایش بیکاری در جامعه خواهد شد.

تأکید بر تأمین قضایی، حفظ و تقویت دادگاه‌ها و قضات عادل و با انصاف از یک سو با حمایت از حقوق دارایی‌های فیزیکی و فکری و ضمانت اجرای قراردادها انگیزه‌های سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های نوآورانه و مبتکرانه را که عوامل مهمی در ایجاد اشتغال هستند، را افزایش می‌دهد. مشاهده شد وفور منابع طبیعی بر اشتغال تأثیر منفی دارد. دلیل آن وفور منابع طبیعی باعث استفاده نامناسب از منابع طبیعی خدادادی و اتکای بیش از حد به درآمدهای حاصل از صادرات مواد نفتی در نهایت باعث کاهش منابع شده که این امر تولید را کمتر و اشتغال را کاهش می‌دهد.

در کشورهایی که به دلیل افزایش منابع طبیعی، صادرکننده منابع طبیعی هستند، بخشهای تولیدی تجارت پذیر به غیر از بخش منابع طبیعی متضرر خواهند شد. چرا که بخش کشاورزی از رونق بخش منابع و افزایش ارزش پول ملی درآمد منابع طبیعی با افزایش قیمت، در بخش های تجارت ناپذیر داخلی جذب شده و عوامل تولید به منظور کسب سود بیشتر از بخشهای مولد تجارت پذیر به این بخشها سوق داده می‌شوند. این چرخه معیوب به تضعیف بخش های تولیدی همانند کشاورزی و کاهش توان صادراتی آنها می‌شود. پس وفور منابع طبیعی به ساختار اقتصادی متکی بر درآمدهای صادراتی آنها منجر شده که به اقتصاد در قبال شوکهای برونزای قیمت منابع آسیب میزند و در نتیجه این بی‌ثباتی ها رشد اقتصادی را کندتر می‌کند و اشتغال را کاهش می‌دهد.

پیشنهاد می‌گردد که سرمایه‌گذاری های جذب شده در تولیداتی انجام شود که علاوه بر ایجاد ارزش افزوده و اشتغال با تولیدات پایدار موجبات اشتغال در بخش کشاورزی را فراهم سازند. آگاه‌سازی عمومی از دخل و خرج منابع طبیعی و همچنین ایجاد صندوق مستقل برای درآمدهای حاصل از این طریق و مدیریت شفاف، بر صندوق می‌تواند در افزایش اشتغال بخش کشاورزی موثر دولت‌ها زمینه‌سازی لازم برای جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی را بوجود آورند. بدین جهت ضروری است سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی صورت پذیرد و ابزار تشویقی جهت ترغیب سرمایه‌گذاران انجام شود. پرهیز از ایجاد تنش‌های سیاسی و تقویت ساختارهای تثبیت‌کننده سیاسی به منظور تأمین امنیت سرمایه‌گذاری در حوزه‌های کشاورزی همچنین بهبود کیفیت مقررات از طریق حذف مقررات زائد و اصلاح قوانین بازدارنده یا کندکننده فعالیت‌ها در راستای توسعه کسب و کارهای کشاورزی.

منابع و مأخذ

- پاداش زیوه، حمید؛ خداپناه، بهمن (۱۳۹۴) برآورد تاثیر شاخص های حکمرانی خوب بر اقتصاد دانش بنیان در کشورهای منتخب. فصلنامه برنامه و بودجه. شماره ۳. صص ۱۶۵-۱۸۷
- رونقی، مرضیه؛ کهنسال، محمدرضا؛ قربانی، محمد (۱۳۹۷) تعیین عوامل حکمرانی در بخش کشاورزی با استفاده از فازی نوع دوم. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. جلد ۱۲ شماره ۳. صص ۲۵۳-۲۸۸

شهبازی، کیومرث؛ حکمتی فرید، صمد؛ رضایی، هادی (۱۳۹۴) بررسی تاثیر اندازه دولت و حکمرانی خوب بر شدت مصرف انرژی: مطالعه موردی کشورهای عضو اوپک. فصلنامه نظریه های کاربردی اقتصاد. سال دوم شماره ۴ صص ۲۳-۴۸

شاه آبادی، ابوالفضل؛ داوری کیش؛ راضیه؛ صادقی؛ حامد (۱۳۹۴) اثرات مستقیم و غیر مستقیم وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب. دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست های اقتصادی. دوره ۲ شماره ۱ صص ۹۹-۱۲

شاه آبادی، ابوالفضل؛ صادقی، حامد (۱۳۹۲) مقایسه ی اثر وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی ایران و نروژ. مدلسازی اقتصاد. دوره ۷ شماره ۲۲ صص ۲۱-۴۳

کامبیز، هژبر کیانی؛ محمدرضا، ناهیدی. ۱۳۹۰. تاثیر بهره وری نیروی کار، امنیت سرمایه گذاری، نرخ ارز و شرایط تجاری بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران در شرایط ثبات و بی ثباتی. فراسوی مدیریت. سال ۴ شماره ۱۶ صص ۲۲۲-۱۷۳

مشیری، سعید؛ کیان پور، سعید (۱۳۹۱) عوامل موثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی یک مطالعه بین کشور (۱۹۸۰-۲۰۰۷). فصلنامه اقتصاد مقداری. دوره ۹ شماره ۲ صص ۱-۱۶

هادیان، ابراهیم؛ میرهاشمی دهنوی؛ محمد (۱۳۹۷) منابع طبیعی و رشد اقتصادی: آزمون نظریه فشار بزرگ در کشورهای در حال توسعه. فصلنامه سیاستهای مالی و اقتصادی، سال ششم، شماره ۲۱ صص ۱۸۳-۲۱۰

Austrian Development Agency (2011) Evaluation of the Austrian Development Cooperation Gender Policy between 2004-2011. Federal Ministry for European and International Affairs and the Evaluation Unit of the Austrian Development Agency.

Asif, M; Khan, K.b; Anser, MK; Nassani, A, Qazi Abro, M; Zaman. K (2020) Dynamic interaction between financial development and natural resources: Evaluating the 'Resource curse' hypothesis. Resources Policy. No 65 .101566

Ackerman. S.R. (1999). corruption and government; Causes, consequences and correction. Translated by Manouchehr Sabouri (2000), Tehran, Shirazeh Ketab Ma Publications, first edition, pp. 12-15. [In persian]

Bhattacharyya, S., Hodler, R., (2014). Do natural resource revenues hinder financial development? The role of political institutions. World Dev. 57, 101-113

Dwumfour, R.A., Ntow-Gyamfi, M., (2018) Natural resources, financial development and institutional quality in Africa: is there a resource curse? Resour. Policy 59, 411-426

Danylyshyn, B., Bondarenko, O., Gudz, M., Ptashchenko, O., Mohylova, A., & Radkevych, L. (2023). Marketing Tools to Increase Regional Investment Attractiveness. Review of Economics and Finance, 21, 1101- 1108. Retrieved from [https:// refpress.org/wp-content/uploads/2023/08/Radkevych_REF.pdf](https://refpress.org/wp-content/uploads/2023/08/Radkevych_REF.pdf).

Hayat, A. (2018). FDI and economic growth: the role of natural resources? Journal of Economic Studies, [https:// doi.org/10.1108/JES-05-2015-0082](https://doi.org/10.1108/JES-05-2015-0082).

Khan, K.A., Zaman, K., Shoukry, A.M., Sharkawy, A., Gani, S., Ahmad, J., et al., (2019). Natural disasters and economic losses: controlling external migration, energy and environmental resources, water demand, and financial development for global prosperity. Environ. Sci. Pollut. Control Ser. 26 (14), 14287-14299.

Kukaj, H., Nimani, A., Usaj, Y (2022) Foreign direct investment, economic growth, and unemployment: Evidence from developing countries. Journal of Governance and Regulation 11(2):293-300

Majid, M.S.A., Azhari, A., Faisal. F., & Fahlevi, H. (2022). What determines the cooperatives 'productivity in Indonesia? A-two stage analysis. Economics and Sociology, 15(1), 56-77. doi:10.14254/2071- 789X.2022/15-1/4

North Douglas, Wallin, Joseph, Webb, Steven and Weingast, Barry (2012). In the shadow of violence. Translators: Mohsen Mirdamadi and Mohammad Hossein Naimipour (2015), Tehran, Rosenh Publications, second edition. [in Persian]

Nikoloski, D. (2017). The impact of Foreign Direct Investments on employment: the case of the Macedonian manufacturing sector. *Eastern Journal of European Studies*. 8(2), 148

Piluso, N. (2023). Why should the carbon tax be floating? A Tobin's Q model applied to green investment. *Environmental Economics*, 14(1), 81-90. [https://doi.org/10.21511/ee.14\(1\).2023.08](https://doi.org/10.21511/ee.14(1).2023.08)

Podlevska, O., & Podlevskyi, A. (2023). Development of circular economy in modern conditions. *ECONOMICS - Innovative and Economics Research Journal*, 11, 97-112. <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0025>

Rakhmatullayeva, D, Kuliye, I; Beisenbaiyev, Z and Tabeyev, T. (2020) Assessment of the influence of FDI on the economic growth of the host country: evidence from Kazakhstan. *E3S Web of Conferences* 159, 06007 (2020) BTSES-2020

Soares, R. de M., & Pinheiro, P. (2023). Fiscal attractiveness of Portuguese municipalities. *Public and Municipal Finance*, 12(2), 1-16. [https://doi.org/10.21511/pmf.12\(2\).2023.01](https://doi.org/10.21511/pmf.12(2).2023.01)

Stancik, J. (2007). Horizontal and Vertical FDI Spillovers: Recent Evidence from the Czech Republic. *Working Paper Series*, 340, 1-36. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/ce/papers/wp340.htm>

Wang, W., Melnyk, L., Kubatko, O., Kovalov, B., & Hens, L. (2023). Economic and Technological Efficiency of Renewable Energy Technologies Implementation. *Sustainability (Switzerland)*, 15(11), 8802. <https://doi.org/10.3390/su15118802>

Wood, A. (1999) Demystifying "Good Governance" An overview of World Bank Governance Reforms and Conditions. *Trocaire*. PP1-42.